

Кримінальне провадження в умовах ресурсної обмеженості: виклики воєнного стану та шляхи оптимізації

У роботі з позицій доцільності, можливостей засобів процесуальної економії та її меж розглядаються актуальні проблеми кримінального провадження в умовах обмежених ресурсів, зокрема у контексті правового режиму воєнного стану. Процесуальна економія визнається як інструмент оптимізації кримінального процесу, досліджуються питання її практичної реалізації. Розкривається сутність процесуальної економії як комплексу правових механізмів, спрямованих на раціоналізацію процесуальних ресурсів без шкоди для якості досудового розслідування та судового розгляду. Звертається увага на структурні елементи процесуальної економії, її місце в системі принципів кримінального провадження та функціональне призначення. Приділяється увага співвідношенню процесуальної економії з вимогами процесуальної форми, а також її ролі у забезпеченні оперативності та ефективності кримінального провадження. Розглядаються правові та організаційні механізми досягнення оптимального балансу між швидкістю та повнотою дослідження обставин кримінального провадження. Обґрунтовуються окремі підходи щодо визначення оптимальної моделі процесуальної економії, яка передбачає низку вимог і обмежень із урахуванням засад кримінального провадження та специфіки воєнного стану. Така модель має враховувати тимчасовий характер відповідних обмежень, необхідність подальшої адаптації процедур до мирного часу, а також міжнародні стандарти правосуддя в умовах надзвичайних ситуацій. Воєнний стан не може бути підставою для повного відмови від процесуальних гарантій, але дозволяє їх адаптацію до екстремальних умов. Особлива увага приділяється пошуку балансу між економією процесуальних ресурсів та необхідністю дотримання фундаментальних принципів кримінального провадження, зокрема законності, справедливості, презумпції невинуватості, забезпечення права на захист. Розглядаються потенційні ризики надмірної та невинуватості економії процесуальних ресурсів, що може призвести до порушення прав учасників процесу та зниження якості правосуддя. Окремої уваги потребує запобігання використанню воєнного стану як приводу для необґрунтованого обмеження процесуальних прав та спрощення процедур там, де це не є об'єктивно необхідним.

Ключові слова: воєнний стан, процесуальна економія, кримінальне провадження, досудове розслідування, судовий розгляд, права людини.

Вступ

Кримінальне провадження в умовах ресурсної обмеженості, що характеризується дефіцитом часу, фінансових та людських ресурсів, впливом специфічних умов правового режиму воєнного стану вимагає пошуку оптимальних шляхів для забезпечення ефективно-

го розслідування та судового розгляду. У цьому контексті процесуальна економія набуває особливої актуальності, адже може сприяти подоланню розриву між нормативними вимогами та реальними можливостями їх реалізації.

У загальному розумінні процесуальна економія полягає в оптимізації кримі-

нального процесу шляхом раціонального використання ресурсів, скорочення витрат часу та коштів, а також виправданій мінімізації процесуальних дій. Так забезпечується скорочення тривалості кримінального провадження без шкоди для якості досудового розслідування та судового розгляду, зменшення фінансових витрат, оптимізація використання людських ресурсів, дотримання розумних строків кримінального провадження. Але при цьому важливо усвідомлювати, що застосування процесуальної економії має бути обмежене необхідністю повноти і об'єктивності досудового розслідування, дотримання прав учасників кримінального провадження, законності судового розгляду, забезпечення належних стандартів доказування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Різні аспекти проблеми процесуальної економії у кримінальному провадженні Проблематика процесуальної економії у кримінальному провадженні, зокрема в умовах правового режиму воєнного стану, послідовно висвітлювалася у працях Ю.П. Аленіна, Н.Р. Бобечка, Ю.М. Грошевого, І.М. Канюки, О.В. Капліної, В.Т. Маляренка, І.В. Оборонної, І.О. Сопронюка, О.В. Таран, М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої, В.М. Тертишника та ін. У фокусі сучасної доктрини — одночасно дві лінії: концептуалізація «процесуальної економії» як правової засади та окреслення її меж з огляду на фундаментальні гарантії кримінального процесу і виклики війни. Окремо обґрунтовано потребу нормативної інституалізації цієї засади: запропоновано включити «процесуальну економію» до переліку загальних засад ст. 7 КПК України та визначити її зміст у спеціальній статті як вимогу раціонального використання законних процесуальних засобів для досягнення завдань провадження (Оборонна, 2021, с. 51–53; Оборонна, 2023, с. 39).

Системний внесок М.А. Погорецького демонструє еволюцію від передре-

формних концептуальних засад до оцінки «реальностей і ілюзій» уже діючої моделі: акценти на європейських стандартах і національних традиціях під час проєктування КПК (Погорецький, 2009; Погорецький, 2010); розгортання кримінально-процесуальної форми як каркаса належності й допустимості та осмислення змісту/структури процесу (Погорецький, 2012; Погорецький, 2013); «п'ятирічний» аудит вузьких місць ефективності (дублювання документації, перевантаження функцій, слабка спеціалізація) (Погорецький, 2017); критика перетворення економії на самоціль і окреслення «процесуального мінімуму» прав (Погорецький, 2022). У новіших роботах наголошено на воєнних новелах КПК та необхідності відмежувати тимчасові виключення від практик, що можуть бути інтегровані після війни, а також на керованому впровадженні цифрових технологій (електронне провадження, дистанційні дії, робота з цифровими доказами) з дотриманням ланцюга збереження й відтворюваності (Погорецький, 2023; 2024; 2025). Окремий блок становлять консенсуальні процедури (угоди), які за умов дотримання стандартів ЄСПЛ дозволяють розвантажувати систему без девальвації гарантій (Погорецький, 2025).

Межі допустимої «економізації» чітко окреслюються принципом пропорційності у практиці ЄСПЛ та його імплементацією в національне правозастосування: легітимна мета, необхідність (відсутність менш обтяжливої альтернативи) і співмірність втручання в права учасників (Берназюк, 2021, с. 197–214; Погребняк, 2012, с. 294–310; ЄСПЛ, 2024). Саме ці стандарти задають «червоні лінії» для спрощених процедур та інструментів процесуальної економії, що мають узгоджуватися з приписами КПК України (КПК України, 2012).

Важливим індикатором меж економії виступає процесуальний статус потерпілого: дослідження фіксують розрив між

нормативною моделлю та практикою (зволікання з визнанням, звужувальне тлумачення шкоди, проблеми доступу до матеріалів і ефективного оскарження). Наголошується, що ресурсні обмеження не можуть виправдовувати ерозію прав потерпілого – навпаки, раннє мотивоване визнання статусу, стандартизоване інформування, реальна участь (у т.ч. дистанційна) та дієві засоби оскарження становлять невід’ємний елемент балансу між ефективністю і справедливістю (Погорецький, Сергєєва, 2017; Pogoretskyi, 2017). Водночас воєнний досвід вимагає наукового узагальнення для коригування процесуальних механізмів і подальшої диференціації провадження за категоріями справ та стадіями з урахуванням практичних викликів (Таран, 2024, с. 608–611).

Попри значний доробок, низка ключових питань лишається невирішеною: (1) відсутня узгоджена доктринальна дефініція та нормативна інституціоналізація засади «процесуальної економії» в системі ст. 7 КПК із чітким змістом і тестом застосування (Оборонова, 2021, с. 51–53; Оборона, 2023, с. 39; КПК України, 2012); (2) бракує стадійно-чутливих критеріїв і алгоритмів застосування економії (досудове розслідування ↔ судовий розгляд) з урахуванням «процесуального мінімуму» прав і тесту пропорційності (легітимна мета, необхідність, співмірність) (Берназюк, 2021, с. 197–214; Погребняк, 2012, с. 294–310; ЄСПЛ, 2024); (3) недостатньо емпірики воєнного часу щодо впливу воєнного стану на навантаження, логістику доказування та перерозподіл процесуальних функцій (Таран, 2024, с. 608–611); (4) не вироблено стандартизованих моделей процесуального керування розглядом (case management: попереднє засідання, календар розкриття, графік свідків) як інструментів економії часу без ерозії гарантій (Погорецький, 2013; 2017; 2022); (5) відсутній узгоджений risk-based підхід до спеціалізації і делегування техніко-процесуальних дій (Погорецький, 2017; 2022); (6) недостат-

ньо врегульовані цифрові аспекти (дистанційні дії, електронне провадження, ланцюг збереження та відтворюваність цифрових доказів, метрики надійності) (Погорецький, 2023; 2024); (7) потребує доопрацювання інтеграція консенсуальних процедур (угод) із гарантіями ЄСПЛ у справах підвищеної складності (Погорецький, 2025); (8) не визначено належного балансу між економією та правами потерпілого (своєчасне визнання статусу, доступ, участь, ефективне оскарження) (Погорецький, Сергєєва, 2017; Pogoretskyi, 2017).

Вказані лакуни у поєднанні з практичними викликами воєнного стану зумовлюють потребу: (1) запропонувати узгоджену дефініцію і зміст засади «процесуальної економії» та модель її імплементації в КПК; (2) розробити стадійні тести застосування (з урахуванням пропорційності та «процесуального мінімуму»); (3) сформулювати практичні алгоритми й контрольні списки для судового контролю та сторін (case management, розкриття, участь потерпілого); (4) надати пропозиції до законодавства щодо включення засади до ст. 7 КПК та спеціальної статті; (5) запропонувати ризик-орієнтовану модель використання цифрових інструментів і дистанційних дій із гарантіями ланцюга збереження. Саме це і становить предмет, мету та додану вартість цієї статті.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є теоретичне і практичне осмислення необхідності оптимальної моделі процесуальної економії в умовах ресурсної обмеженості, зокрема під час дії правового режиму воєнного стану, із урахуванням сучасних викликів та забезпечення балансу між процесуальною економією та засадами (принципами) кримінального провадження.

Зазначена мета зумовлює необхідність вирішення *низки завдань*, а саме: проаналізувати теоретичні основи процесуальної економії як правової категорії, визначити її сутність, зміст та міс-

це в системі принципів кримінального провадження; здійснити аналіз впливу воєнного стану на систему кримінального провадження, виявити основні виклики та обмеження, що впливають на реалізацію процесуальної економії; охарактеризувати оптимальне співвідношення між вимогами процесуальної економії та фундаментальними засадами кримінального провадження (законності, справедливості, презумпції невинуватості, забезпечення права на захист) в умовах воєнного стану; проаналізувати ризики та потенційні загрози, пов'язані з надмірним або необґрунтованим застосуванням засобів процесуальної економії, особливо в умовах воєнного стану; окреслити правові та організаційні проблеми реалізації процесуальної економії в сучасних умовах та визначити шляхи їх вирішення.

Матеріали та методи

Матеріалами дослідження є нормативно-правові джерела (Конституція України, КПК України, закони і підзаконні акти, що стосуються організації роботи державних органів в умовах воєнного стану, ЄКПЛ, рішення ЄСПЛ); судова практика, судова статистика (2022–2024 рік); наукові джерела, емпіричні матеріали (статистичні дані про діяльність слідчих підрозділів, прокуратури, судів в умовах воєнного стану, висновки і рекомендації професійних об'єднань правників, матеріали правозахисних організацій про стан дотримання прав людини під час воєнного стану).

Методологічну основу дослідження складає система загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання. Загальнонаукові: діалектичний метод – для розуміння процесуальної економії як динамічного явища, що розвивається під впливом зовнішніх факторів, зокрема воєнного стану; системний метод – для дослідження процесуальної економії як елемента системи принципів кримінального провадження та її взаємозв'язку з іншими правовими інститутами. Спеціально-юридичні методи:

формально-юридичний (догматичний) метод – для аналізу чинного законодавства, виявлення прогалин та колізій у правовому регулюванні; порівняльно-правовий метод – для дослідження наукових підходів та практичного застосування процесуальної економії за різних умов; метод правового моделювання – для розробки оптимальної моделі процесуальної економії з урахуванням специфіки воєнного стану та у мирний час; метод правової статистики – для аналізу кількісних показників ефективності кримінального провадження та виявлення тенденцій; метод казуального аналізу – для дослідження конкретних випадків застосування процесуальної економії в судовій практиці.

Комплексне застосування зазначених та інших методів дозволяє забезпечити всебічність та об'єктивність дослідження, сформулювати науково обґрунтовані висновки та практичні рекомендації щодо оптимізації процесуальної економії в кримінальному провадженні зокрема в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Сучасні виклики функціонування кримінального судочинства в Україні суттєво загострюють проблему ресурсної обмеженості та змушують переосмислити усталені підходи до організації процесуальної діяльності.

Воєнний стан кардинально трансформував контекст здійснення кримінального провадження, створивши безпрецедентні умови ресурсного дефіциту. Втрата контролю над частиною територій, пошкодження інфраструктури, кадрові втрати, перерозподіл бюджетних ресурсів – усі ці фактори критично обмежили матеріальну базу правоохоронної та судової систем. Водночас, суттєво зросло навантаження, пов'язане з необхідністю розслідування воєнних злочинів, злочинів проти національної безпеки, а також традиційних кримінальних правопорушень, які набули нових форм в умовах воєнного стану. Ця колізія між зростанням потреб кримінального су-

дочинства та звуженням його ресурсної бази створює системний виклик, який складно подолати в межах традиційних процесуальних моделей. Важливо зауважити, що проблема ресурсної обмеженості має не лише кількісний, але й структурний характер, пов'язаний з неоптимальним розподілом наявних ресурсів, подекуди бюрократизацією процесуальних процедур, надмірною формалізацією окремих аспектів кримінального провадження, які поглинають ресурси без адекватного результату для досягнення завдань кримінального провадження.

Аналізуючи основні проблеми, пов'язані з ресурсною обмеженістю у кримінальному провадженні в сучасних умовах, можна виокремити декілька ключових аспектів. По-перше, це іноді перебільшена процесуальна формалізація, яка вимагає значних ресурсів для документування навіть найпростіших процесуальних дій. Дублювання документації, не виправдана деталізація процесуальних рішень, багаторівневі системи погоджень та контролю створюють надмірний тягар, який відволікає ресурси від сутнісних аспектів розслідування та судового розгляду. По-друге, неефективний розподіл процесуального навантаження між різними суб'єктами кримінального провадження. Концентрація значного обсягу процесуальних дій на рівні слідчого, прокурора без делегування частини функцій іншим учасникам процесу призводить до перевантаження ключових процесуальних суб'єктів та зниження якості їхньої роботи. По-третє, недостатня розвиненість альтернативних механізмів вирішення кримінально-правових конфліктів, які могли б розвантажити систему кримінального судочинства.

Особливо гострою проблемою в умовах воєнного стану стає кадровий дефіцит. Мобілізація частини працівників правоохоронних органів, вимушене переміщення, психологічне вигорання, посилене травматичним досвідом війни, –

усі ці фактори призводять до скорочення кадрового потенціалу. Водночас, зростає кількість та складність кримінальних проваджень особливо щодо воєнних злочинів, розслідування яких вимагає специфічних знань, навичок, досвіду. Це створює розрив між кадровими потребами та можливостями, який складно подолати простим збільшенням кількості працівників навіть за наявності відповідного фінансування.

Технічна інфраструктура кримінального провадження також зазнає критичного впливу військових дій. Знищення або пошкодження будівель правоохоронних органів та судів, втрата архівів, комп'ютерного обладнання, транспортних засобів створює матеріальні обмеження, які суттєво ускладнюють процесуальну діяльність. Відновлення цієї інфраструктури вимагає значних ресурсів, які в умовах воєнної економіки є обмеженими та конкурують з іншими критичними потребами держави.

Таким чином, шляхи розв'язання проблеми ресурсної обмеженості у кримінальному провадженні мають бути комплексними та системними, враховуючи багатовимірність цього явища.

Серед перспективних напрямів, на нашу думку, можна відзначити такі: 1) змістовна процесуальна оптимізація, спрямована на усунення зайвої формалізації та бюрократизації кримінального провадження. Важливим кроком має стати перегляд вимог до процесуальної документації, спрощення її форми та змісту, виправдана відмова від дублювання інформації в різних процесуальних документах; 2) раціоналізація розподілу процесуальних функцій між різними суб'єктами кримінального провадження. Делегування частини технічних, допоміжних функцій від слідчих, прокурорів, суддів до інших працівників правоохоронних органів та апарату суду дозволить сконцентрувати зусилля ключових процесуальних суб'єктів на змістовних аспектах розслідування та судового розгляду; 3) розвиток системи функці-

ональної спеціалізації, адже діяльність спеціалізованих підрозділів щодо розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень дозволяє підвищити ефективність використання обмежених ресурсів за рахунок накопичення специфічного досвіду, удосконалення професійних навичок, формування усталених алгоритмів дій. Особливо актуальною є спеціалізація щодо злочинів, які вимагають специфічних знань та методик розслідування; 4) розвиток альтернативних механізмів вирішення кримінально-правових конфліктів. Розширення сфери застосування угод про примирення та угод про визнання винуватості, інститутів медіації та відновного правосуддя дозволить розвантажити традиційну систему кримінального правосуддя, сконцентрувавши ресурси на найбільш складних та суспільно небезпечних провадженнях. Важливим аспектом є розвиток процесуальних механізмів заохочення позитивної процесуальної поведінки підозрюваних, обвинувачених, спрямованої на співпрацю з правоохоронними органами, відшкодування шкоди потерпілим, сприяння розкриттю інших злочинів.

Синтезуючи окреслені підходи, доцільно спиратися на позицію М.А. Погорецького, який послідовно показує, що процесуальна економія має вибудовуватися всередині кримінально-процесуальної форми як інституційно-правової конструкції, що гарантує належність і допустимість процесу (Погорецький, 2012; 2013); практичним інструментом такої економії є консенсуальні процедури (угоди про визнання винуватості/примирення), які, за умови дотримання стандартів ЄСПЛ (рівність сторін, добровільність, поінформована згода), дозволяють раціонально перерозподіляти ресурси без знецінення гарантій (Погорецький, 2025а); у справах про міжнародні та воєнні злочини економію ресурсів підсилює кероване впровадження новітніх технологій (електронне провадження, дистанційні процесуальні дії, цифрові докази) за умови контролю ланцюга збереження,

відтворюваності та перевірності (Погорецький, 2023); водночас воєнні новели КПК мають застосовуватись крізь призму прав людини та принципу пропорційності, із чітким розмежуванням того, що є тимчасовим винятком і що може бути інтегровано в постійну модель після завершення воєнного стану (Погорецький, 2024; Погорецький, 2025b). У підсумку, запропонована автором логіка задає практичну тріаду: (i) зберегти «ядро» процесуальних прав у межах форми; (ii) розвантажувати систему за рахунок спеціалізації та угод; (iii) використовувати цифрові інструменти для скорочення витрат часу й ресурсів без шкоди для справедливості процесу (Погорецький, 2012; Погорецький, 2023; Погорецький, 2025а; Погорецький, 2025b).

Водночас, пошук балансу між процесуальною економією та принципами кримінального провадження потребує комплексного осмислення концептуальних засад кримінального процесу як регуляторної системи, що функціонує в умовах обмежених ресурсів та необхідності забезпечення правових цінностей. Процесуальна економія, як інструментальна можливість кримінального провадження, спрямована на досягнення процесуальної ефективності через оптимізацію витрат часу, фінансових та людських ресурсів під час реалізації процесуальних дій. Проте сама по собі процесуальна економія не може розглядатися як самоціль, оскільки кримінальний процес передусім спрямований на забезпечення справедливості, захисту прав і свобод людини, виконання завдань кримінального провадження, і саме ці цінності визначають межі допустимої процесуальної економії.

У кримінальному провадженні, яке є складною адаптивною системою, що складається з множини взаємопов'язаних елементів, які функціонують задля досягнення спільної мети, процесуальна економія постає як засіб оптимізації, що забезпечує досягнення цілей системи з мінімальними витратами ресурсів.

Проте оптимізація однієї частини системи може призводити до дисфункцій в інших її частинах. Тому потрібно враховувати системні ефекти процесуальної економії, аналізуючи її вплив на всі аспекти кримінального провадження.

Важливим компонентом оптимальної моделі є концепція пропорційності, яка дозволяє оцінювати допустимість обмежень процесуальних гарантій з метою процесуальної економії. Принцип пропорційності (Берназюк, 2021, с. 197–214; Погребняк, 2012, с. 294–310), який широко застосовується в праві для оцінки допустимості обмежень прав людини, передбачає трискладовий тест: обмеження має переслідувати легітимну мету, бути необхідним для досягнення цієї мети, і тягар, який накладається на особу внаслідок обмеження, має бути пропорційним до переслідуваної мети. У контексті кримінального провадження це означає, що заходи процесуальної економії мають переслідувати легітимну мету (наприклад, забезпечення розгляду справи в розумні строки), бути необхідними для досягнення цієї мети (тобто, не існує менш обтяжливих альтернатив), і тягар, який вони накладають на процесуальні права учасників кримінального провадження, має бути пропорційним до переваг, які вони надають. Цей тест пропорційності може служити методологічною основою для визначення допустимості конкретних заходів процесуальної економії.

У цьому ключі показово, що питання доцільності, інструментарію та меж процесуальної економії послідовно розгортає М.А. Погорецький – від етапу концептуального проектування нового КПК до підсумкових оцінок його дії. На стадії розробки він акцентував раціоналізацію процедур, подолання надмірної формалізації, змагальну модель та змістовний перерозподіл процесуальних функцій без втрати гарантій (Погорецький, 2009). Далі сформульовано рамку узгодження «економізації» процесу з європейськими стандартами справедливого суду (ро-

зумний строк, пропорційність, рівність сторін), що окреслює матеріальні межі допустимого спрощення (Погорецький, 2010). За підсумками п'ятиріччя застосування КПК автор ідентифікує «вузькі місця» ефективності – дублювання документування, перевантаження слідчого і прокурора технічними операціями, нерівномірність розподілу функцій, недостатність альтернативних форм розв'язання конфлікту – та пропонує спеціалізацію і спрощення без девальвації гарантій (Погорецький, 2017). На десятиріччі наголошено на «реальностях та ілюзіях» процесуальної економії: інструментальна природа економії не може перетворюватися на самоціль; межі оптимізації мусять вибудовуватися крізь призму принципу пропорційності й «процесуального мінімуму» прав (Погорецький, 2022).

Окремий аспект – це часовий вимір балансу між процесуальною економією та принципами кримінального провадження. Кримінальне провадження розвивається у часі, і на різних його стадіях можуть виникати різні вимоги до процесуальної економії. Наприклад, на стадії досудового розслідування, коли ще не зібрано достатньо доказів і не сформульовано остаточне обвинувачення, процесуальна економія має бути більш обмеженою, щоб не впливати повноту та об'єктивність розслідування. Натомість на стадії судового розгляду, коли обвинувачення вже сформульовано і зібрано основні докази, можливе застосування більш широких заходів процесуальної економії, якщо це не порушує прав учасників процесу. Така диференціація процесуальної економії залежно від стадії провадження відображає динамічний характер балансу між процесуальною економією та принципами кримінального провадження.

Обґрунтування меж диференціації кримінального процесу на основі процесуальної економії вимагає чіткого визначення «ядра» кримінального процесу – тих елементів, які є невід'ємними для

забезпечення справедливості кримінального провадження і не можуть бути обмежені навіть з міркувань процесуальної економії. До цього «ядра» можна віднести такі елементи як презумпція невинуватості, право на захист, право на судовий розгляд, право на оскарження судових рішень, незалежність та неупередженість суду тощо. Ці елементи становлять «процесуальний мінімум», який має бути дотриманий у будь-якому кримінальному провадженні, незалежно від його форми. Окремого акценту в межах «процесуального мінімуму» потребує процесуальний статус потерпілого за КПК 2012 р., який у змагальній моделі виконує функцію забезпечення доступу до правосуддя особи (в т.ч. юридичної), що зазнала шкоди, та окреслює реальні межі допустимої процесуальної економії. Цей статус включає не лише формальне визнання потерпілим, а й практичну здійсненість прав: одержувати інформацію про провадження, заявляти клопотання, подавати докази, брати участь у слідчих (розшукових) діях, оскаржувати процесуальні рішення, ініціювати відшкодування шкоди. Дослідження засвідчують типові збої імплементації – запізніле або формалізоване визнання потерпілим, звужувальне тлумачення шкоди (зокрема моральної та майнової), обмеження доступу до матеріалів і участі у процесуальних діях, ускладнення ефективного оскарження, розрив між кримінальним провадженням і механізмами відшкодування; така практика суперечить моделі КПК і не може виправдовуватися посиланням на ресурсний дефіцит (Погорецький, Сергєєва, 2017, с. 118–123; Погорецький, 2017, с. 15–25). Належна організація провадження – раннє і мотивоване визнання статусу, регулярне інформування, стандартизовані процесуальні повідомлення, забезпечення дистанційної участі та представництва, своєчасний доступ до матеріалів і реальна можливість ефективного оскарження – є не «надмірністю», а обов'язковою складовою балансу між ефективністю й

правами учасників, що окреслює межі «економізації» процесу (Погорецький, 2017). Навколо цього «ядра» можлива диференціація процесуальних форм, яка передбачає різний ступінь формалізації, різні строки, різні вимоги до доказування тощо, залежно від характеру кримінального правопорушення та інших релевантних факторів.

Оптимальна модель має також враховувати різні форми диференціації кримінального процесу. Вертикальна диференціація передбачає створення окремих процедур для різних категорій кримінальних правопорушень (наприклад, як окрема процедура для кримінальних проступків). Горизонтальна диференціація передбачає модифікацію загальної процедури для певних категорій справ або учасників процесу (наприклад, особливості провадження щодо неповнолітніх). Функціональна диференціація передбачає створення спеціальних процедур для вирішення певних процесуальних питань (наприклад, порядок вирішення питання про арешт майна). Кожна з цих та інших форм диференціації має свої особливості та обмеження, і їх застосування має бути обґрунтованим з точки зору балансу між процесуальною економією та принципами кримінального провадження.

Важливим аспектом є також визначення суб'єктів, які приймають рішення про застосування заходів процесуальної економії. У правовій державі це законодавчі органи, які встановлюють загальні рамки диференціації кримінального процесу. Проте певна дискреція може бути надана і правозастосовним органам, зокрема суду, який може обирати найбільш ефективну форму судового розгляду з урахуванням особливостей конкретної справи. Важливо, щоб така дискреція була обмежена чіткими правовими рамками і не призводила до свавілля або нерівності у застосуванні процесуального закону. Дискреція має також супроводжуватися ефективними механізмами контролю, зокрема можливістю оскар-

ження процесуальних рішень, які впливають на застосування заходів процесуальної економії.

Пошук балансу між процесуальною економією та принципами кримінального провадження має також враховувати міжнародні стандарти справедливого судочинства, зокрема ті, що впливають з практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), який неодноразово зазначав, що право на справедливий суд, гарантоване статтею 6 Європейської конвенції з прав людини [6], не виключає можливості застосування спрощених форм кримінального провадження, якщо це не порушує сутності цього права. Проте такі спрощені форми мають супроводжуватися належними гарантіями від зловживань, зокрема ефективним судовим контролем, правом на юридичну допомогу, правом на оскарження тощо. Міжнародні стандарти таким чином окреслюють «червоні лінії», які не можуть перетинатися навіть з міркувань процесуальної економії.

Особливе значення має суб'єктивний елемент – сприйняття справедливості кримінального провадження його учасниками. Суб'єктивне сприйняття справедливості не завжди збігається з об'єктивними критеріями справедливості, проте воно має важливе значення для легітимності системи кримінального судочинства в очах суспільства. Заходи процесуальної економії, навіть якщо вони об'єктивно не порушують фундаментальних прав учасників процесу, можуть сприйматися як несправедливі, якщо вони не є прозорими, зрозумілими, передбачуваними. Тому важливим елементом балансу між процесуальною економією та принципами кримінального провадження є забезпечення прозорості, зрозумілості та передбачуваності процесуальних процедур, навіть якщо вони є спрощеними.

Необхідно зважати на технологічний вимір кримінального процесу. Сучасні технології, зокрема цифрові, дозволяють значно підвищити ефективність кри-

мінального провадження без суттєвого обмеження процесуальних гарантій. Електронне кримінальне провадження, відеоконференцз'язок, автоматизація рутинних процесуальних дій, використання штучного інтелекту для аналізу великих масивів документів, дослідження доказів – все це може сприяти процесуальній економії без шкоди для фундаментальних принципів кримінального провадження. Проте технологічні інновації мають впроваджуватися з урахуванням їх впливу на справедливість кримінального провадження, і не повинні створювати нерівності у доступі до правосуддя або обмежувати процесуальні гарантії.

Потрібно враховувати і динамічний характер балансу між процесуальною економією та принципами кримінального провадження, оскільки цей баланс не є статичним, він може змінюватися з часом залежно від змін у правовій системі, соціальних, економічних, технологічних умовах. Наприклад, в умовах надзвичайних ситуацій (війни, пандемії, стихійних лих) може виникати необхідність у більш широкому застосуванні заходів процесуальної економії через обмеженість ресурсів. Проте навіть у таких умовах має зберігатися «процесуальний мінімум», який забезпечує справедливість кримінального провадження. Після завершення надзвичайної ситуації має відбуватися повернення до звичайного балансу між процесуальною економією та принципами кримінального провадження. Водночас, потрібно погодитися з тезою про те, що після закінчення воєнного стану, варто повернутися до дослідження практики нормативного регулювання та правозастосування під час воєнного стану, переглянути відповідні положення КПК України та зважити на доцільність імплементації деяких ефективних практик в постійне законодавство. Таким чином досвід застосування процесуальних норм в умовах воєнного стану має бути ретельно проаналізований для вдосконалення механізмів правового регулюван-

ня екстраординарних ситуацій (Таран, 2024, с. 611).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, оптимальна модель балансу між процесуальною економією та принципами кримінального провадження є складною багатовимірною конструкцією, яка враховує різні аспекти кримінального процесу – правові, філософські, інституційні, часові, технологічні, суб'єктивні. Ця модель не пропонує простих рішень, але надає концептуальну рамку для осмислення та вирішення конкретних питань диференціації кримінального процесу та спрощення процесуальних форм. Ключовими елементами тут є визначення «ядра» кримінального процесу, що не може бути піддане спрощенню навіть з міркувань процесуальної економії; розробка критеріїв допустимості спрощення процесуальних форм, які враховують множинність релевантних факторів; обґрунтування меж диференціації кримінального процесу з урахуванням міжнародних стандартів справедливого судочинства; встановлення ефективних механізмів контролю за дотриманням балансу між процесуальною економією та принципами кримінального провадження. Це має не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки може

бути основою для розробки та оцінки конкретних законодавчих змін, спрямованих на підвищення ефективності кримінального провадження без шкоди для його повноти та справедливості.

Дослідження процесуальної економії в кримінальному провадженні, особливо в контексті воєнного стану, відкриває широкі перспективи для подальших наукових розвідок, що обумовлюється як динамічним характером самого явища, так і постійною еволюцією правових, технологічних та соціальних умов його реалізації. Серед таких напрямів: технологічні аспекти процесуальної економії, постконфліктна трансформація кримінального провадження, міжнародно-правові аспекти процесуальної економії, кримінологічні дослідження впливу процесуальної економії на показники злочинності та рецидиву, економічний аналіз ефективності різних моделей процесуальної економії. Проте очевидно, що ці напрямки подальших досліджень не є вичерпними і можуть розширюватися залежно від розвитку суспільних відносин, технологічного прогресу та еволюції правової системи.

Подяки

Немає

Конфлікт інтересів

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Берназюк Я.О. Принцип пропорційності у практиці Європейського суду з прав людини. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 6 (18). С. 197–214. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6\(18\)-197-214](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-197-214)
- Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
- Оборонова І.В. Процесуальна економія – невизнана засада кримінального провадження. *Засади функціонування кримінальної юстиції*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 14 травня 2021 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 51–53.
- Оборонова І.В. Диференціація кримінального провадження в суді першої інстанції: дис. ... доктора філософії. Спец. 081 Право. Хмельницький, 2023. 250 с.
- Погорецький М.А. Новий КПК України: політичні, теоретичні та юридичні питання. *Право України*. 2009. № 2. С. 29–35.
- Погорецький М.А. Новий КПК України повинен ґрунтуватися на європейських стандартах і національних традиціях. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук. – практ. журнал*. 2010. № 23. С. 241–250. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2010_23_29.
- Погорецький М.А. Кримінально-процесуальна форма. *Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС*. 2012. № 2. С. 144–151.

Погорецький М. Поняття, зміст та структура кримінального процесу: проблеми теорії та практики. *Право України*. 2013. С. 42–54.

Погорецький М.А. П'ять років чинності кримінального процесуального кодексу: уроки для правотворчої діяльності. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 11–27. URL: <https://vkslaw.knu.ua/ua/3-2017-aktualni-problemy-kryminalnoho-sudochynstva/91-problemy-kryminalnoho-protsesu/303-piat-rokiv-chynnosti-kryminalnoho-protseualnoho-kodeksu-ukrainy-problemni-pytannia>

Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б. Проблемні питання реалізації процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. № 46. Том 2. С. 118–123. URL: <https://dspace2.uzhnu.edu.ua/items/08598282-ac04-4671-b955-b7e94ef07673>

Погорецький М.А. Кримінальний процесуальний кодекс України: реальність та ілюзії (до 10-річчя набуття чинності). *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1–2. С. 72–90. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/72-90>. URL: visnyk_krim_sud_1-2_22_240327_avt-72-90.pdf

Погорецький М.А. Застосування новітніх технологій у розслідуванні та доказуванні воєнних злочинів (проблемні питання). *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3–4. С. 84–102. URL: https://vkslaw.knu.ua/wp-content/uploads/2025/05/visnyk_krim_sud_3-4_23_v2_250425_avt2-84-102.pdf

Погорецький М.А. Воєнний кримінальний процес: новели КПК та виклики правам людей. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Всеукр. наук. – практ. конф. (Київ, 2 трав. 2024 р.) / [редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 305–309.

Погорецький М.А. Новели Кримінального процесуального кодексу України в період воєнного стану: проблемні питання. *Право і суспільство*. 2025. № 3. Т. 2. С. 248–262. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.35>. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/3_2025/part_2/37.pdf

Погорецький М. Угоди в кримінальному процесі України: доктринальні засади, судова практика, стандарти Європейського суду з прав людини. *Наука і правоохорона*. Вип. № 3 (69). 2025. С. 7–19. URL: <https://naukaipravoochorona.navs.edu.ua/index.php/naukaipravoochorona/article/download/1890/1880/>

Pogoretskyi M. Procedural status of victim under the Criminal Procedure Code of Ukraine (2012) and its implementation issues. *Ochrona prawna pokrzywdzonego / pod redakcją Tomasza Kaczmarka, Moniki Filipowskiej-Tuthill, Justyny Zylinskiej*. Wrocław, 2017. P. 15–25.

Погребняк С.П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини*: зб. наук. ст. Міжнар. наук. – практ. конф. (Одеса, 15 верес. 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 294–310.

Посібник зі статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінальний аспект). Європейський суд з прав людини. 2024. 151 с.

Таран О.В. Деякі питання правового регулювання кримінального провадження в умовах воєнного стану. Закарпатські правові читання. *Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти*: Матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 26–27 квітня 2024 р. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 608–611. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-168>

REFERENCES

- Bernaziuk, Ya. O. (2021). The principle of proportionality in the case law of the European Court of Human Rights. *Expert: Paradigms of Legal Sciences and Public Administration*, 6(18), 197–214. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6\(18\)-197-214](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-197-214)
- Criminal Procedure Code of Ukraine (2012, April 13). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
- Oboronova, I. V. (2021). Procedural economy—an unrecognized principle of criminal proceedings. In *Principles of the functioning of criminal justice: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (Khmelnyskyi, May 14, 2021) (pp. 51–53). Khmelnyskyi: Leonid Yuzkov Khmelnyskyi University of Management and Law.
- Oboronova, I. V. (2023). *Differentiation of criminal proceedings in the court of first instance* (PhD thesis, specialty 081 Law). Khmelnyskyi, 250 pp.
- Pohoretskyi, M. A. (2009). The new Criminal Procedure Code of Ukraine: Political, theoretical and legal issues. *Law of Ukraine*, 2, 29–35.
- Pohoretskyi, M. A. (2010). The new CPC of Ukraine should be based on European standards and national traditions. *Combating Organized Crime and Corruption (Theory and Practice)*, 23, 241–250. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2010_23_29

Pohoretskyi, M. A. (2012). The criminal procedure form. *Bulletin of the Zaporizhzhia Law Institute of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 144–151.

Pohoretskyi, M. (2013). Concept, content and structure of criminal procedure: Problems of theory and practice. *Law of Ukraine*, 42–54.

Pohoretskyi, M. A. (2017). Five years of the Criminal Procedure Code's operation: Lessons for law-making. *Bulletin of Criminal Procedure*, 3, 11–27. URL: <https://vkslaw.knu.ua/ua/3-2017-aktualni-problemy-kryminalnoho-sudochynstva/91-problemy-kryminalnoho-protsestu/303-piat-rokiv-chynnosti-kryminalnoho-protsestualnoho-kodeksu-ukrainy-problemni-pytannia>

Pohoretskyi, M. A., & Serhieieva, D. B. (2017). Problematic issues in implementing the procedural status of the victim in criminal proceedings. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 46(2), 118–123. URL: <https://dspace2.uzhnu.edu.ua/items/08598282-ac04-4671-b955-b7e94ef07673>

Pohoretskyi, M. A. (2022). The Criminal Procedure Code of Ukraine: Realities and illusions (to the 10th anniversary of its entry into force). *Bulletin of Criminal Procedure*, 1–2, 72–90. <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/72-90>. URL: visnyk_krim_sud_1-2_22_240327_avt-72-90.pdf

Pohoretskyi, M. A. (2023). Application of novel technologies in the investigation and proof of war crimes: Problematic issues. *Bulletin of Criminal Procedure*, 3–4, 84–102. URL: https://vkslaw.knu.ua/wp-content/uploads/2025/05/visnyk_krim_sud_3-4_23_v2_250425_avt2-84-102.pdf

Pohoretskyi, M. A. (2024). Military criminal procedure: CPC novelties and challenges to human rights. In *Criminal justice: Current state and prospects of development: Proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical conference* (Kyiv, May 2, 2024) (pp. 305–309). Kyiv: National Academy of Internal Affairs.

Pohoretskyi, M. A. (2025). Novelties of the Criminal Procedure Code of Ukraine during martial law: Problematic issues. *Law and Society*, 3(2), 248–262. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/3_2025/part_2/37.pdf

Pohoretskyi, M. (2025). Plea agreements in Ukraine's criminal procedure: Doctrinal foundations, case law and ECtHR standards. *Science and Law Enforcement*, 3(69), 7–19. <https://doi.org/10.33270/0525693.1>. URL: <https://naukaipravoohorona.navs.edu.ua/index.php/naukaipravoohorona/article/download/1890/1880/>

Pogoretskyi, M. (2017). Procedural status of the victim under the Criminal Procedure Code of Ukraine (2012) and implementation issues. In T. Kaczmarek, M. Filipowska-Tuthill, & J. Zylinska (Eds.), *Ochrona prawna pokrzywdzonego* (pp. 15–25). Wrocław.

Pohrebniak, S. P. (2012). The principle of proportionality in Ukrainian legal practice and in the case law of the ECtHR. In *Legal support for the effective enforcement of judgments and the application of the case law of the European Court of Human Rights: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (Odesa, September 15, 2012) (pp. 294–310). Odesa: Feniks.

European Court of Human Rights. (2024). *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights: Right to a fair trial (criminal limb)*. 151 pp.

Taran, O. V. (2024). Some issues of legal regulation of criminal proceedings under martial law. In *Transcarpathian Legal Readings. Sustainable development and institutional capacity in wartime: National and international legal aspects: Proceedings of the 16th International Scientific and Practical Conference* (Uzhhorod, April 26–27, 2024) (pp. 608–611). Lviv–Toruń: Liha-Pres. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-168>

UDC: 343.13

Tatarov Oleg Yuriyovich – Doctor of Law, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine,
Deputy Head of the Office of the President of Ukraine
Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-8491-4931>

Criminal proceedings in conditions of resource constraints: challenges of martial law and ways of optimization

The work examines the current problems of criminal proceedings in conditions of limited resources, in particular in the context of the legal regime of martial law, from the standpoint of feasibility, possibilities of means of procedural economy and its limits. Procedural economy is defined as a tool for optimizing the criminal process, and issues of its practical implementation are investigated. The

essence of procedural economy is revealed as a complex of legal mechanisms aimed at rationalizing procedural resources without harming the quality of pre-trial investigation and trial. Attention is paid to the structural elements of procedural economy, its place in the system of principles of criminal proceedings and functional purpose. Attention is paid to the correlation of procedural economy with the requirements of the procedural form, as well as its role in ensuring the efficiency and effectiveness of criminal proceedings. Legal and organizational mechanisms for achieving the optimal balance between the speed and completeness of the investigation of the circumstances of criminal proceedings are considered. Separate approaches to determining the optimal model of procedural economy are substantiated, which provides for a number of requirements and restrictions taking into account the principles of criminal proceedings and the specifics of martial law. Such a model should take into account the temporary nature of the relevant restrictions, the need for further adaptation of procedures to peacetime, as well as international standards of justice in emergency situations. Martial law cannot be a basis for a complete rejection of procedural guarantees, but allows their adaptation to extreme conditions. Special attention is paid to finding a balance between saving procedural resources and the need to comply with the fundamental principles of criminal proceedings, in particular legality, fairness, the presumption of innocence, and ensuring the right to defense. Potential risks of excessive and unjustified saving of procedural resources are considered, which may lead to a violation of the rights of participants in the process and a decrease in the quality of justice. Special attention should be paid to preventing the use of martial law as a pretext for unjustified restriction of procedural rights and simplification of procedures where this is not objectively necessary.

Keywords: martial law, procedural economy, criminal proceedings, pre-trial investigation, trial, human rights.